

Др Хенрик Писарек (Врцлав, Пољска)

ИВАН ФРАНКО И СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ

Иван Франко (1856—1916) био је истакнути украјински књижевник, публицист, научник, друштвени радник, пропагандист марксизма. Он је живео и радио у делу Украјине који је у његово време био у саставу Аустро-Угарске. Живо заинтересован народним и социјалним слобођењем украјинског народа, он је будно пратио свако испољавање народнослободилачке борбе словенских народа, као и њихове књижевности и идеологије.

Разумљиво је, према томе, што је Иван Франко обратио пажњу и на Србију. Прво сведочанство о његовој заинтересованости за српску књижевност налазимо у његовом писму Васили Давиђаку¹, датираном 27. маја 1874, у којем читамо: „Исто тако, радо бих прочитао збирку српских народних песама Вука Стефановића Караџића или неке друге, пошто ме словенска народна поезија највише занима“.²

Одазивајући се на устанак који је букнуо у Босни и Херцеговини, Иван Франко је почетком 1876. године у часопису **Друг (Пријатељ)**³ објавио своју песму **Задунајска пісня (Задунавска песма)**, у којој позива устанике да се храбро боре.⁴

У **Пријатељу** је Иван Франко такође објавио низ чланака названих **Літературні пісьма (Књижевна писма)**. У једном од ових писама⁵ он изражава своје одобравање српског народнослободилачког покрета. Чланку прилаже преглед књига о Србима и Црногорцима.⁶

Године 1876. Михајло Старицки (1840—1904), украјински писац и позоришни радник, објавио је у Кијеву збирку превода **Сербські народні думи і пісні (Српске народне епске и лирске песме)**. Ови преводи привукли су пажњу Ивана Франка и он је 1877. године написао један дужи чланак о преводима Старицког.⁷

У часопису **Друг** био је такође штампан чланак Михајла Драгоманова (1841—1895), познатог украјинског историчара, публицисте и друштвеног радника под насловом **Помилка хорватського професора (Погрешка хрватског професора)**. О својој намери да штампа овај чланак, Иван Франко извештава Михајла Драгоманова у писму писаном пре 16. марта 1877. године.⁸

Године 1878. Михајло Павлик (1853—1915), украјински књижевник, новинар, јавни радник, издавао је с Иваном Франком у Лавову књижевно-политички часопис **Громадський Друг (Друштвени пријатељ)**. У бројевима 1. и 2. овог часописа Феофан Василевски⁹ сажето је причао књигу Милана Ђ. Милићевића **Кнежевина Србија** под насловом **Децо про Сербију (Нешто о Србији)**. Осим тога, у броју 2. часописа **Громадський Друг** штампан је први део његовог чланка

Војна Славјан с Турками (1875—78 р.р.) (Рат Словена с Турцима (1875—78)). Други део овога чланка био је објављен у зборнику **Дзвін**¹⁰ (**Звоно**) 1877. године, а трећи у зборнику **Молот (Чекић)** од 1877. године.

У зборнику **Дзвін** Феофан Василевски је штампано 1877. године, и свој критички приказ објављене књиге **Русско-Турецкајя Война (Руско-турски рат)**, коју је потписао аутор иницијалима: **Д. З над Д.** У приказу Василевски, између осталог, сматра да је стрељање Јеврема Марковића било неоправдано.¹¹

Овоме зборнику Редакција је додала и Библиографију¹². У српском делу Библиографије налазе се библиографске јединице: Сувремена библиотека, свеска III. Уништење естетике (Чернишевског „Эстетическия отношения искусства к действительности“). У Новоме Саду, 1875; — Целокупна дела Светозара Марковића. Књига прва. Начела народне економије или наука о народном благостању (по Н. Г. Чернишевском). Свеска I (Производња и теорија умножавања људства). Београд, 1875.¹³

У зборнику **Молот**, у трећем делу чланка **Војна Славјан с Турками (1875—78 р.р.)**, Феофан Василевски је с поштовањем и признањем писао о Светозару Марковићу: „Додуше, сада не распињу на крст због речи истине и љубави него смештају у затвор, бацају у окове, где човек умире у тешким патњама. Нарочито таквог човека, који је учио како треба ослободити браћу из турског ропства — Светозара Марковића — српска влада је мучењем усмртила у затвору. После тога када је он умро (74. г.),¹⁴ српска влада почела је рат с Турском (1876. г.) да и тамо уведе 'истину, слободу и цивилизацију'“.¹⁵

У овом зборнику Иван Франко је објавио свој приказ првог броја српског часописа **Стража** за 1878. годину. Он је обратио пажњу на у њему штампана писма Светозара Марковића. „Међу научним чланцима има опширних 'Књижевних писама' Д. Тод(оровића) исказаних потпуно апстрактно, 'на теоретском нивоу'. Међу њима се налазе занимљиви и веома значајни одломци из писама знаменитог српског јавног радника и мислиоца Светозара Марковића о васпитању и социјализму. Има ту и популарно приказаних научних достигнућа (чланци о „материји“ и „снази“), али нема ништа о економском положају српског народа. (...) Разуме се да јој и за оно што је до сада учинила, припада потпуно признање, посебно за чланке о материји и снази и за штапање пре-красних, богатих у идејама, живо и разумљиво написаних писама Светозара Марковића. Само је штета што редакција није томе додала опширну, тачну студију, која би упознала словенску јавност с његовим радом и заслугама.“¹⁶

У библиографском списку додатом зборнику **Молот** налазимо још један извештај о књизи: **Целокупна дела Светозара Марковића**. Књига прва. Начела народне економије или наука о народном благостању (по Н. Г. Чернишевском). Свеска I. Београд, 1874 (стр. 219). Ту налазимо и податак о књизи: **Србија на Истоку**. Написао Светозар Марковић. У Новоме Саду, 1872, стр. 160, као и податак о публикацији: **Стража**. Нови Сад, 1878 (стр. 220).

У годинама 1879—1880. Иван Франко је водио просветну делатност у кружоку лавовских радника. Држао им је предавања о политичкој економији. У овом послу користио је Марковићева **Начела народне економије**. Ево како је писао о томе 1890. године у својој **Аутобиографији (Автобиографија)**: „1879. године ја сам сачинио невелики

елементарни уџбеник друшт(всне) економије по Милу, Чернишевском и Марксу према узорку српске компилације Светозара Марковића, а 1883. године њен део је приредио сам за 'Просвіту', која ју је и издала као посебну књижицу 'Про гроши и скарби' (**О новцу и драгоцености-ма**)¹⁷

У писму Михајлу Павлику писаном у јуну 1879. године, Иван Франко га обавештава о својој намери да издаје часопис **Нова основа**¹⁸ и каже: „Ја опет читаве дане уживам у читању економије Чернишевског. Каква је штета што огроман део његових чланака није издат, што значи није прештампан из 'Современик'-а! То је злато, а не чланци! Мислим у свом уџбенику поступити: на тај начин, да се прва књига примедаба од Мила штампа у Марковићевим скраћивањима а друга у пуном преводу.“¹⁹

30. јула 1879. године Иван Франко је писао Михајлу Павлику да ће његов уџбеник политичке економије ускоро бити готов: „Међутим, бавим се припремом уџбеника економије, разумљивог за гимназисте и за сељаке који су већ нешто читали, као, на пример, Кулчицки²⁰ или неко други. У томе уџбенику нема ничега мојега, али узимајући као основу Марковићев рад ја преводим одломке из Чернишевског, Мила и Маркса, додајући или избацујући из Марковићевог зборника све оно што сматрам за негодоварајуће. До сада имам већ скоро свршену продукцију (више од 8 рукописних таб.(ака) — 4 штампана таб.(ака)). Овај уџбеник ја мислим штампати по две странице у 'Новој осн(ови)', а прештапвање радити својим начином.“²¹

Иван Франко је врло пажљиво анализирао рад Светозара Марковића **Начела народне економије**. О томе сведоче маргиналије које је оставио на свом личном примерку ове књиге.²² На пример, на страници 43. **Начела народне економије** Иван Франко је ушредило Марковићев текст с одговарајућим местом код Мила на је забележио штампарску грешку. У тексту **Начела народне економије** стоји: „Посредни радови могу се поделити у шест главних гомила и ми ћемо их по реду промотрити.“²³ Иван Франко је поправио грешку и написао: „пет“, јер стварно после ове реченице разматрано је пет „гомила“ рада.²⁴

На жалост, уџбеник политичке економије Ивана Франка, који је требало да има наслов **Основи суспільної економії (Основе друштвене економије)**, није изашао из штампе. Била су објављена само три одломка из овог уџбеника: 1) **Розмова про гроши и скарби (Разговор о новцу и драгоценостима)**, 2) **Доповнення до „Осн(ов) суспільної економії“ (Додаци за „Основе друштвене економије“)** и 3) **Передмова до окрем(ого) видання 24-го розділу „Капиталу“ К. Маркса (Предговор посебном издању 24-те главе „Капитала“ К. Маркса)**.

Године 1883. Иван Франко је издао у Лавову велики одломак уџбеника политичке економије као брошуру **Розмова про гроши и скарби**.²⁵ У овој брошури дата је историја новца, његове функције у капиталистичком друштву, појмови цене и драгоцености. У овом одломку уџбеника утицај Марковићевих **Начела народне економије** био је врло мали, мада је Иван Франко писао у својој **Аутобиографији** о овом утицају.²⁶ У својој брошури Иван Франко осветљава категорије политичке економије у духу Марксове теорије радне вредности.

Франков уџбеник политичке економије садржао је и **Доповнення до „Осн(ов) суспільної економії“**,²⁷ који су први пут били штампани

1926. године у Лавову у часопису **Култура**, број 4—9. Уз ова **Доповнення** аутор је дао кратак предговор, у коме доказује потребу додавања нацрта историје постанка капиталистичког начина производње. Иван Франко сматра да је ово питање најбоље обрадио Карл Маркс у 24. глави I тома **Капитала**. Ову главу **Капитала** Иван Франко је превео на украјински језик па јој је додао кратак предговор **Передмова до окремогo видання 24-гo розділу „Капиталу“ К. Маркса**.²⁸ Први пут је **Передмова** била штампана у истим бројевима **Културе** у којима су била објављена и **Доповнення**.

Као што смо већ забележили, упознавању Ивана Франка с радовима и делатношћу Светозара Марковића, а исто тако и с догађајима у Србији, допринео је Феофан Василевски. Почетком 1880. године Василевски је уручио Франку рукопис свог новог рада **Записки українського добровольця в Герцеговині (Белешке українського добровольца у Херцеговини)**. Иван Франко је објавио овај чланак под насловом **Черногорці в Герцеговині (Црногорци у Херцеговини)** у часопису **Правда**²⁹, књига I—II за 1880. годину.

Феофан Василевски је превео на украјински језик **Србију на Истоку** Светозара Марковића и дао јој наслов **Що робити Сербії межи балканськими Слов'янами? (Шта да ради Србија међу балканским Словенима?)**. Рукопис ипак није био објављен и налази се у архиву Ивана Франка.³⁰ У овом архиву налази се и лични примерак Ивана Франка Марковићеве **Србије на Истоку**.³¹

Своме преводу **Србије на Истоку** Феофан Василевски је додао предговор и поговор преводиоца. У скраћеном облику тај је предговор, под насловом **Сербське царство і Турци** био објављен у часопису **Світ (Свитање)**,³² број 2-4 за 1881. годину, који су издавали украјински новинар Иван Белеј (Иван Белей, 1856—1922) и Иван Франко. У име Редакције Франко је додао овој публикацији и дужу примедбу.

У уводу Феофана Василевског уз његов превод Марковићеве **Србије на Истоку** налази се, између осталог, кратка историја „Омладине“ и карактеристика борбе Светозара Марковића с либералима: „У ово време усред 'Омладине' појавио се човек, који је снагом свога ума и братском љубављу према целом потлаченом народу читавог света, разбио намере 'Омладине', којих су се држали само на чаробним речима, па јој је показао којим правцем иде сав људски род. Показао је како морају да се уједине сви Срби у једну државу и каква она мора да буде. Овај човек био је Светозар Марковић, измучен до смрти у затвору баш од истих слободоумника, који су кренули својим путем уједињења свих Срба у једну државу. Али само то, што су они учинили са Светозарем, (. . .), о коме и сада сви говоре са поштовањем, показује (. . .) на какав начин и због чега они желе уједињење свих Срба. Јасно је, они су спремни да убију сваког поштеног човека, да он не говори људима истину, а цело уједињење да окрену само у своју корист. Међу свим Светозаревим радовима за нас је најинтересантнија 'Србија на Истоку', у којој он показује на какав начин и зашто треба да се изврши уједињење свих Срба, а у првом реду оних, који још до сада живе у турском ропству.“³³

У поговору Феофана Василевског уз његов превод **Србије на Истоку** налази се занимљива карактеристика српских догађаја 1875—1876. године.

У архиву Ивана Франка чува се такође и чланак Феофана Василевског **Сербська Омладина**³⁴, у коме се, између осталог, налази

нопис значајних радова Светозара Марковића. „Још године 1869. појавио се у српској књижевности човек, који је кренуо реалним правцем. Његови чланци пали су на слободоумне речи и разговоре као гром из ведра неба. Био је то Светозар Марковић, снажан умом и карактером, васпитан на радовима Чернишевског, Доброљубова и др. За кратко време он је написао опширне чланке од великог значаја: 'Српске обмане', 'Певање и мишљење', 'Друштвена и политичка борба у Европи' и т. сл.“³⁵

Године 1893. Иван Франко је објавио чланак **Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара и тепер**³⁶ (**Словенска узајамност у схватању Јана Колара и сада**), у којем два пута помиње Светозара Марковића. „Јасна демократска линија учинила је то да и сада истакнути српски и други словенски јавни радници иду да се обучавају у Русију (сетимо се Бугарâ Каравелова, Вазова и др., Србâ Марковића, Новаквића, Словенца Мурка и др.) или заузимају тамо место професора (Бугарин Дринов, Србин Богишић, Хрват Јагић, Чех Перволф и др.). Ипак сваки код своје куће налази посао, налази основни центар својих духовних и научних интересовања. Мада и у туђини сваки ради с највећом пажњом према својој завичају.“³⁷

Други пут Иван Франко у овом свом чланку говори о политичком раду Светозара Марковића: „Радикалан покрет започет социјалистом Светозарем Марковићем, Богосављевићем, Таушановићем, Тодоровићем и др. — довео је поступно до тога да је дао кормило политике у руке данашње већине народа — сељацима и њиховим представницима.“³⁸

Последњи пут налазимо име Светозара Марковића године 1905. у предговору **Від редакції (Од редакције)** којим је Иван Франко пропратио издање књиге Феофана Василевског **Записки українця з побуту між полудневими Слав'янами (Белешке Українця о боравку међу Јужним Словенима)**. Иван Франко је подсетио да многи рукописи Феофана Василевског нису били штампани, па су остали у редакцијској фиоци часописа **Громадський Друг**: „Међу овим материјалима налазио се и превод врло занимљиве политичке брошуре Светозара Марковића 'Србија на Истоку' с обимним предговором преводиоца.“³⁹

На крају ових бележака можемо још додати да је први преводилац радова Светозара Марковића на украјински језик био украјински публицист и друштвени радник Сергеј Подолшински (1854—1892).⁴⁰ Ови преводи, међутим, до сада нису пронађени.

Радове Светозара Марковића преводио је на украјински језик и Михајло Павлик. О томе је писао Михајло Драгоманов у својој писму **Старој Громади**, од 18. августа 1877. године: „У току читаве године само аутор летака, хронике и преводилац Светоз. Марковића су нешто радили.“⁴¹ Редакција је овом писму додала следећу примедбу: „Светозар Марковић (1846—1875) је српски писац и друштвени радник. Неке његове радове о социјално-економским питањима преводио је са немачког језика М. Павлик.“⁴² Ови преводи Михајла Павлика такође нису до сада пронађени.

¹ Васи Давицијак (1850—1922), у то време студент Лавовске духовне академије, сарадник часописа **Друг**.

² Иван Франко, **Твори в двадцати томах**, т. 20, Кијв, 1956, стр. 8.

³ **Друг**, украјински часопис. Излазио је у Лавову од 1874. до 1877. године.

⁴ I. Франко, **Твори...**, т. 11, Кијв, 1955, стр. 457.

⁵ Види годину 1876. бр. 9, стр. 302.

⁶ I. Франко, **Твори...**, т. 17, Кијв, 1955, стр. 161.

⁷ **Исто**, т. 16, Кијв, 1955, стр. 14.

⁸ **Исто**, т. 20, Кијв, 1956, стр. 27.

⁹ Феофан Василевски (†1905; који је увек писао под псеудонимом Софрон Круть) био је у то време 20-годишњи кијевски студент. Отишао је 1875. године у Херцеговину и био лекар у чети Пека Павловића. После тога неколико месеци 1876. године боравио је у Београду и становао у кући Јована Жујовића. Показао је велико интересовање за српску историју, културу, идеологију и народноослободилачки покрет народа данашње Југославије. Активно је помагао украјинско-српску размену књига. Велику пажњу посвећивао је животу и раду Светозара Марковића.

¹⁰ **Дзвін**, а после тога **Молот** били су продужење часописа **Громадський Друг**. Изашао је само један број **Дзвін**-а и један број **Молот**-а 1878. године у Лавову. Уредници су били Михајло Павлик и Иван Франко.

¹¹ Стр. 298.

¹² Стр. 302.

¹³ Година је погрешна — треба да стоји: 1874.

¹⁴ Треба да стоји: 1875.

¹⁵ Стр. 68—69.

¹⁶ I. Франко, **Твори...**, т. 18, Кијв, 1955, стр. 306.

¹⁷ **Исто**, т. 1, Кијв, 1955, стр. 18.

Просвіта (Просвета), украјинско културно друштво које је основано 1868. године у Галицији.

¹⁸ Овај часопис тако и није био издат.

¹⁹ I. Франко, **Твори...**, т. 20, Кијв, 1956, стр. 73.

²⁰ Павел Кулчицки био је ујак Ивана Франка.

²¹ I. Франко, **Твори...**, т. 20, Кијв, 1956, стр. 77.

²² Упореди: **Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УССР, особиста бібліотека Івана Франка**, бр. 1662.

²³ Светозар Марковић, **Сабрани списи**, т. 4, Београд, 1965, стр. 168.

²⁴ Упореди: М. Я. Гольберг, **Заметки Франко на полях книги Марковича**, — „Советское славяноведение“, Москва, 1966, бр. 5, стр. 48.

²⁵ I. Франко, **Твори...**, т. 19, Кијв, 1956, стр. 241—260.

²⁶ Упореди: Светозар Марковић, **Сабрани списи**, т. 4, Београд, 1965, стр. 152, 175, 203.

²⁷ I. Франко, **Твори...**, т. 19, Кијв, 1956, стр. 218—219.

²⁸ **Исто**, стр. 227—228.

²⁹ **Правда**, украјински књижевно-научни и политички часопис. Излазио је, с прекидом, у Лавову од 1867. до 1893. године.

³⁰ **Відділ рукописів Інституту літератури ім. Шевченка АН УССР, особиста бібліотека Івана Франка**, ф. 3, бр. 3112.

³¹ **Исто**, бр. 400.

³² Украјински књижевно-научни часопис **Світ** излазио је у Лавову од 1881. до 1882. године.

³³ Упореди: М. Я. Гольберг, **До історії українсько-сербохорватських літературних взаємин у XIX ст.** — „Славистичний збірник“, Кијв, 1963, стр. 349—350.

³⁴ Ф. 3, бр. 3112.

³⁵ **Исто**, стр. 350.

³⁶ I. Франко, **Твори...**, т. 18, Кијв, 1955, стр. 241.

³⁷ **Исто**, стр. 252.

³⁸ Софрон Круть, **Записки українца з побуту між полудневими Слов'янами**, Львів, 1905, стр. III.

³⁹ Упореди: М. П. Драгоманов, **Австро-Руські спомини**, Ч. 1, Львів, 1889, стр. 213.

⁴⁰ **Архів Михайла Драгоманова**, т. 1, Варшава, 1937, стр. 254.

⁴¹ **Исто**, стр. 421.

Генрик Писарэк

Иван Франко и Светозар Маркович

Резюме

Автор произвёл тщательный анализ творчества и корреспонденции Ивана Франко, а также украинских журналов, которые он редактировал, или в которых он сотрудничал. Основываясь на этом, автор пытался обнаружить все те элементы, которые в какой-то степени относятся к С. Марковичу, или к Сербии тех времён. Результат этих исследований выразительно свидетельствует о том, что личность, революционная деятельность и творчество С. Марковича привлекали пристальное внимание И. Франко и были им очень высоко ценены, а национально-освободительная борьба народов нынешней Югославии были для него примером достойным подражания. Конкретным проявлением влияния трудов С. Марковича является между прочим то, что по образцу „Начела народне економије“ составил И. Франко учебник политической экономии. К сожалению, этот учебник не был полностью издан и лишь всего три его фрагменты появились в печати. Автор указывает также на некоторых других украинских писателей и публицистов, которые интересовались С. Марковичем, или переводили на украинский язык его труды. Среди них особое место занимает Феофан Василевский, который перевёл „Србију на Истоку“ и довольно много писал о С. Марковиче.